

УДК 061.22:930.253

Людмила Білан,
доцент кафедри методики навчання НУБіП України,
кандидат педагогічних наук

Відображення діяльності культурно-просвітницьких організацій України в архівних та бібліотечних фондах

Проаналізовано та висвітлено джерельну базу дослідження діяльності культурно-просвітницьких організацій Лівобережної України у другій половині XIX — на початку XX століття.

Ключові слова: культурно-просвітницькі організації, джерельна база дослідження, бібліотечні та архівні фонди.

Входження України в загальноєвропейський освітній простір спонукає враховувати не лише реалії та перспективи суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку країни, освітній досвід розвинутих держав, а й власний історичний шлях. Саме багатогранний аналіз нагромадженого досвіду за довгі роки поступу вітчизняної освіти сприятиме передбаченню тенденцій і перспектив її подальшого розвитку.

Невідомою складовою вітчизняної педагогічної думки є творчий спадок культурно-просвітницьких організацій, з метою усвідомлення сутності й сенсу якого здійснюються широкі історичні дослідження, зокрема діяльності різних товариств, об'єднань, рухів, що існували в Україні.

Наявна література не дає достовірного уявлення про фактичні етапи, типи, напрями та організацію діяльності культурно-просвітницьких організацій на українських землях, тому *об'єктом* цих досліджень стають невідомі раніше архівні джерела, епістолярна та творча спадщина діячів тощо.

У зв'язку з цим, *метою* нашої статті є аналіз та висвітлення джерельної бази дослідження діяльності культурно-просвітницьких організацій Лівобережної України у другій половині XIX — на початку XX ст.

Особливий інтерес у процесі такого історичного дослідження становить період, починаючи з 60-х рр. XIX ст., коли під впливом національно-визвольних подій у Європі, а також антикріпосницької реформи 1861 р. активізувались усі сфери громадсько-політичного життя Російської імперії.

Цей рух охопив Київ, Одесу, Полтаву, Харків, Чернігів та інші міста України. Він вилився у потужну просвітницько-педагогічну діяльність національної інтелігенції. З середини XIX ст. виникають нелегальні гуртки, об'єднання, товариства, сповнені прагнення поширювати освіту серед народу, пробуджувати його національну самосвідомість. Незабаром вони стали називатися громадами, до складу яких входили переважно представники національно спрямованої інтелігенції, студенти, учні гімназій тощо [1, с. 3].

Через низку причин ідеологічного й політичного характеру загальна діяльність українських громад упродовж усього радянського періоду життя України розглядалася тенденційно, з класово-партійних позицій, а просвітницька й педагогічна — класифікувалися як "буржуазно-націоналістичні" [2, с. 457], і, відповідно, не стали складовою національної культури. Величезний науковий і педагогічний доробок громадян було вилучено з культурної пам'яті народу. Тому-то неупереджений та об'єктивний аналіз діяльності культурно-просвітницьких організацій Лівобережної України у другій половині XIX — на початку XX ст. став можливим лише завдяки залученню комплексу різноманітних за змістом і походженням матеріалів та документів, які становлять

джерельну базу дослідження. Звичайно ж, не обійти увагою публікацію в Енциклопедії Українознавства [3], яка стала відома широкому загалу читачів уже в роки незалежності України й дала їм змогу отримати об'єктивну інформацію про вклад громадців у національно-культурний рух України. Скласти ж загальну його картину можна завдяки архівним матеріалам, які стали основою джерельної бази й доповнюються публікаціями з періодичних видань та фактологічною інформацією офіційних документів і праць вітчизняних науковців (авторефератів дисертацій, монографій тощо).

Документи і матеріали, що дають змогу зробити висновок про передумови та умови створення і функціонування культурно-просвітницьких організацій Лівобережної України у другій половині XIX — на початку XX ст., розпошені у різних архівних фондах, а саме:

— Центральному державному історичному архіву України в м. Києві — (ЦДІАУ) — фонди: № 127 (Київська духовна консисторія), № 268 (Південне районне охоронне відділення), № 273 (Тимчасове генерал-губернаторство Черкаського повіту), № 274 (Київське міське жандармське управління), № 275 (Київське охоронне відділення), № 276 (Південно-західне охоронне відділення), № 278 (Київське жандармське управління залізниці), № 284 (Лубенське відділення Московсько-Київського жандармського пункту управління залізниці), № 286 (Черкаське відділення Одеського поліцейського управління), № 295 (Тимчасовий комітет зі справ друку в м. Києві), № 332 (Кічкаське відділення Катерининського жандармського пункту управління залізниці), № 385 (Жандармське управління м. Одеси), № 432 (Товариство споживчих товариств), № 442 (Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора), № 707 (Управління попечителя Київського навчального округу), № 708 (Київський університет), № 1335 (Волинське міське жандармське управління), № 1439 (Чернігівське міське жандармське управління), № 2019 (А. Н. Анциферов), № 2052 (Н. Ф. Сумцов);

— Державному архіву міста Києва — (ДАК) — фонди: № 16 (Київський університет), № 154 (Київське відділення Товариства класичної філології та педагогіки), № 168 (Київське товариство грамотності), № 227 (Київське товариство сприяння розповсюдженню комерційних знань), № 228 (Товариство піклування про вищу комерційну освіту в м. Києві), № 268 (Київське політехнічне товариство інженерів і агрономів), № 289 (Київський міський комітет піклування про народну тверезість), № 299 (Комітет з пошуку старожитностей у м. Києві при Київському університеті), № 318 (Київське товариство природознавців при Київському університеті), № 346 (Українське товариство шкільної освіти в м. Києві);

— Державному архіву Київської області — (ДАКО) — фонди: № 1 (Київське губернське управління), № 2 (Канцелярія Київського цивільного губернатора);

— Державному архіву Полтавської області — (ДАПО) — фонди: № 723 (Губернська земська управа), № 610 (Миргородська повітова земська управа), № 828 (Пирятинська повітова земська управа).

Варто зауважити, що через напівлегальний характер цих організацій, більшість матеріалів втрачено в роки революційних подій, громадянської та Великої Вітчизняної війн, і навіть знищена урядом Російської імперії, який не був зацікавлений у збереженні документів, щоденників, листів українських діячів просвітницького руху.

Більшість із проаналізованих першоджерел — це звернення, повідомлення, листи, спогади, статuti та протоколи засідань учасників просвітницького руху в досліджуваній період.

Важливою складовою джерельної бази є опубліковані документи, що зберігаються в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського, Державній науково-педагогічній бібліотеці України ім. В. О. Сухомлинського, Полтавській і Сумській обласних державних наукових бібліотеках, бібліотеках вищих навчальних закладів та інших. Зокрема, важливим підґрунтям для висвітлення теми можуть стати мемуари та епістолярна спадщина таких провідних діячів досліджуваного періоду, як О. Андрієвський, А. Анциферов, В. Антонович, Г. Галаган, М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Драгоманов, С. Єфремов, О. Лашкевич, М. Костомаров, О. Лазаревський, О. Левицький, М. Лисенко, К. Михальчук, О. Русов, С. Русова, М. Старицький, М. Сумцов, які дають змогу отримати інформацію, що не знайшла відображення в інших джерелах.

Крім того, цікавими є сучасні наукові розвідки про діяльність і спадщину діячів культурно-просвітницького руху на території українських земель у досліджуваній період таких авторів, як Л. Березовська, О. Берестень, О. Борейко, В. Борисенко, С. Дмитренко, Н. Коляда, Н. Кузова, О. Мармазова, О. Михайлюк, М. Палієнко, В. Плачинда, Н. Побірченко, О. Скорообатяк, С. Стельмах, Н. Фрадкін та інших.

У процесі висвітлення досліджуваної проблеми автором об'ємно використовувались й опубліковані джерела: монографічні дослідження, бібліографічні збірники, статті та публікації сучасних дослідників проблем історії та культури України (Ю. Алексеева, Б. Білика, Н. Гулан, В. Даниленка, І. Дробота, А. Гандиш, В. Журавського, Н. Коваленко, Л. Мельника, Т. Петрової, Е. Соболевої, Т. Стоян, О. Сухомлинської та інших).

Цінну інформацію містять довідникові збірки, зокрема "Одноденний перепис початкових шкіл в імперії, проведений 18 січня 1911 року", що дає змогу простежити розвиток системи початкової народної освіти у губерніях, які входили до складу Лівобережної України у XIX — на початку XX ст., та містить різноманітні відомості щодо їх кількості та діяльності. Крім того, на думку автора, варто проаналізувати статистичні довідники, які видавалися губернськими статистичними комітетами, зокрема у Чернігівській (1876) та Полтавській (1882) губерніях, а також ознайомитися з матеріалами земських періодичних видань, а саме: газети "Земство" та "Збірників Чернігівського і Херсонського земств".

Важливим джерелом дослідження стали матеріали офіційного видання — "Журналу Міністерства народної освіти" (1860—1862), в якому висвітлювалися різні аспекти розвитку просвітницького руху на українських землях, наводилися цікаві факти про окремі організації та їхніх діячів.

У процесі історичного аналізу широко використано матеріали періодичної преси XIX — початку XX ст. (газети і журнали, бюлетені, часописи тощо) — "Вестник воспитания" (1898—1903), "Вестник Европы" (1866—1903), "Громада" (1878—1882), "Гимназия" (1888—1897), "Киевские губернские ведомости" (1888—1917), "Киевлянин" (1864—1919), "Киевский телеграф" (1875), "Киевская старина" (1882—1906), "Літературно-науковий вісник" (1898—1925), "Наше минуле" (1918—1919), "Образование" (1896—1901), "Основа" (1861—1862), "Русская мысль" (1880—1917),

"Русская старина" (1870—1917), "Русская школа" (1890—1917), "Русское богатство" (1876—1914), "Україна" (1907, 1914—1932), "Українська жизнь" (1912—1917), "Український вестник" (1906—1918), "Черниговский листок" (1861—1863) та інші.

Цінну інформацію містять й публікації сучасних періодичних видань, зокрема таких, як "Відродження" (1997—2009), "Народна творчість та етнографія" (1937—2009), "Педагогіка і психологія" (1993—2009), "Початкова школа" (1969—2009), "Рідна школа" (1922—2009), "Український історичний журнал" (1957—2009), "Українська література" (1914—1945), "Шлях освіти" (1925—1928, 1997—2009).

Архівні та друковані джерела з проблематики діяльності культурно-просвітницьких організацій Лівобережної України у другій половині XIX — на початку XX ст. можна поділити на декілька груп:

— перша — офіційні документи (циркуляри та розпорядження) вищих органів державної влади досліджуваного періоду, які, фактично, визначали державну політику, регулювали й спрямовували діяльність різних установ та організацій, у тому числі й функціонування культурно-просвітницьких організацій Лівобережної України у другій половині XIX — на початку XX ст. Відповідно, досліджувана проблема в них висвітлена в контексті політики царського уряду на території українських земель, що були підпорядковані Російській імперії;

— друга — документація культурно-просвітницьких організацій Лівобережної України у другій половині XIX — на початку XX ст. (статuti, протоколи засідань, листи, звернення, звіти, постанови, доповіді, повідомлення тощо), в якій зареєстровано безпосередню діяльність цих установ, мету їхнього створення, завдання, склад, напрями діяльності тощо. Так, у протоколах і журналах товариств друкувалися стенограми практично без скорочень, тому вони містять запис виступів, фіксують процес прийняття рішень та передають емоційне напруження учасників цих засідань;

— третя — довідники і документальні та статистичні збірники, в яких містяться матеріали про динаміку змін у процесі еволюції діяльності культурно-просвітницьких організацій. Цінність таких матеріалів у тому, що, уміщуючи стислий і зрозумілий текст, оригінальну структуру та значну кількість фактологічного матеріалу, вони доповнюють загальну картину розвитку просвітницького руху в Лівобережній Україні у другій половині XIX — на початку XX ст.

Отже, джерельна база, що збереглася до наших часів, цілком достатня для того, щоб дати узагальнюючу характеристику діяльності культурно-просвітницьких організацій Лівобережної України у другій половині XIX — на початку XX ст. Ознайомлення з архівними фондами показало недостатнє вивчення досліджуваної проблеми, що свідчить про її своєчасність та актуальність.

Список використаної літератури

1. Побірченко Н. С. Педагогічна й науково-просвітницька діяльність громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України (друга половина XIX — початок XX ст.): автореф. дис. ... д-р пед. наук. / Побірченко Наталія Семенівна; Ін-т педагогіки АПН України. — К., 2001. — 39 с.
2. Громади // Український Радянський Енциклопедичний словник: у 3-х т. / редкол.: Бабичев Ф. С. (голов. ред.) [та ін.]. — 2-ге вид. — К., 1986. — Т. 1. — С. 457.
3. Глобенко М. Громади / М. Глобенко // Енциклопедія Українознавства: в 11 т. / голов. ред. Кубійович В. — Репр. відтвор. вид. 1955—1984 рр. — Львів, 1993. — Т. 2. — С. 443—444.

Проаналізована й освічена джерельна база дослідження діяльності культурно-просвітницьких організацій Лівобережної України во второй половине XIX — начале XX века.

Analyzed and illuminated source base study of cultural and educational organizations, the Left-Bank Ukraine in the second half of XIX — early XX century.

Надійшла в редакцію 3 лютого 2011 року